О.С. Безлюбченко, Т.М. Апатенко

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна

ПЛАНУВАННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Робота присвячена розгляду концепцій просторового розвитку міст України з урахуванням сьогодишньої специфіки формування інститутів їх управління. Проблематика, яка розгорнута в даній статті, є актуальною практично для будь-якого міста сучасної України на етапі переходу країни від індустріального до постіндустріального типу.

Ключові слова: компактне місто, екстенсивний розвиток, забудова, інфраструктура, щільність, планувальна структура.

Постановка проблеми

Тенденція нерівномірного економічного розвитку міських територій привела до незбалансованого розвитку міського простору та інфраструктури міста. Виявлення в межах міста територій, що неефективно використовують та які мають додатковий потенціал розвитку, формує важливий ресурс, який на відміну від віддалених районів вже забезпечений транспортно-інженерною інфраструктурою.

Ефективне використання територіальних ресурсів дозволить сформувати раціональну компактну планувальну структуру міста.

Житло, що володіє високою якістю, має бути забезпечене необхідними об'єктами соціальної та транспортної інфраструктури, бути різноманітним, середне- та багатоповерховим.

Комфортне перебування городян на територіях громадських просторів передбачає інтеграцію громадських просторів в культурне життя міста засновану на розширенні існуючого, та впровадження нового функціонального наповнення території, включаючи реалізацію комерційних ініціатив, а також використання їх в ході організації значущих для міста соціокультурних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання стратегічного планування та вдосконалення методів управління територіальним розвитком висвітлені у працях таких науковців та фахівців у цій галузі, як Д. Брайсона, О. Берданової, В. Вакуленка, Ю. Дехтяренка, В. Мамонової, В. Нудельмана, В. Тертички, Ю. Шарова та інших дослідників.

Концепція розвитку міста – це в першу чергу генеральний план розвитку міста й інженерна розробка його підструктур. Сучасному місту потрібна комплексна програма розвитку, пов'язана з розробкою нових наукових підходів, з'єднання зусиль керівництва міста із зусиллями вчених.

Містобудівна концепція розвитку міста повинна містити ряд першочергових заходів щодо вирішення питань архітектурно-планувальної організації і формування образу міста.

Виявлення проблем розвитку великих міст є актуальним у зв'язку з: пошуком методів та чинників збереження їх поступального розвитку; визначенням джерел випереджаючого зростання та поширення досвіду забезпечення зростання на інші території; встановленням суперечливих тенденцій і шляхів їх подолання; необхідністю підвищення якості життя територіальної громади [1].

В останній третині XX століття у вітчизняній містобудівній науці стають актуальними дослідження раціонального використання території. Інтенсивні урбанізаційні процеси в сучасному світі, що виявляється в експоненційному зростанні чисельності міських жителів, зумовили появу цілої низки проблем. Найбільш актуальними є раціональне використання територіальних ресурсів та екологічна безпека в межах міських систем.

Мета роботи – дослідження підходів до розвитку територій міст в українській та зарубіжній практиці. Визначення критеріїв ефективного використання території.

Виклад основного матеріалу дослідження

В усьому світі все більше людей мешкають у містах, ніж у сільській місцевості. У 2007 році вперше в історії людства глобальне міське населення перевищило глобальне сільське населення (рис. 1) [2].

Проблема дефіциту території в процесі розвитку великих міст є актуальною для всього світу. Подолання нестачі земель в існуючих межах міст можливо шляхом розширення кордонів, а також більш повного використання внутрішнього потенціалу міст. Наявність певних оптимальних, «допустимих» розмірів міської території є причиною більш активного використання внутрішнього

потенціалу для вирішення проблеми дефіциту територій.

Так, управління містами стає одним з найважливіших напрямів розвитку XXI століття.

Нагальним питанням постає створення нової сучасної моделі міста, інноваційного міста, яке використовує ІКТ та інші засоби для підвищення якості життя, ефективності міських послуг, екологічних, а також культурних аспектів.

Рис. 1. Міське та сільське населення світу, 1950–2050 рр.

Джерело: за даними Організації Об'єднаних Націй [3]

Рівні урбанізації значно відрізняються за різними регіонами світу. Згідно з останніми даними, показники урбанізації у 2018 році становили 43% в Африці, майже 50% – в Азії, 74% – в Європі, 81% – в Латинській Америці та Карибському басейні, 82% – в Північній Америці та 68% в Океанії [2, 3] (рис. 2).

Рис. 2. Середньорічні темпи зміни частки міського населення у світі та в Україні за 1950–2045 рр.

Джерело: за даними Організації Об'єднаних Націй [3]

Урбанізація, швидкий технологічний та інноваційний розвиток, розповсюдження екологічних проблем, – разом визначили нагальну потребу переосмислити, як управляти «розумними» містами, і вимагали побудови нової сучасної статистичної інформаційної системи, за допомогою якої будуть

реалізовані всі рівні розвитку міст керівництвом буде надана повна, своєчасна, достовірна та порівнянна інформація для розробки управлінських рішень [4, 5, 6].

Управління міським розвитком – це системний вплив, спрямований на збереження та покращення функціонування міста відповідно до поставлених цілей розвитку.

Концепції міського розвитку

Протягом останніх десятиліть концепції міського розвитку зазнали суттєвих трансформацій, пов'язані з технологічними і соціально-економічними змінами у суспільстві. Якщо в 1980-х роках виникли підходи, які ставлять на перше місце створення компактних, зручних для життя міст з розвинуеною мережею громадського транспорту, в 1990-і – підходи збалансованого зростання, то в 2000-х роках акценти зміщуються в бік соціального розвитку та охорони навколишнього середовища, а також побудови цифрового міста і міста знань.

Після 2010 року в фокусі уваги – людина, її інтереси і потреби.

Всі підходи до розвитку міст мають багато спільного: як правило, вони описують цільовий стан «міста майбутнього» як екологічно чистого, зеленого міста, що володіє розвинуеною мережею громадського транспорту, пішохідними зонами і парками, якісної інфраструктурою, комфортними і доступним житлом. Економіка «міста майбутнього» диверсифікована і дозволяє створювати продукти з високою доданою вартістю, причому орієнтиром є «зелене» зростання; жителі – здорові і мають можливості для праці та активного відпочинку, особливо в похилому віці; злочинність знаходиться на низькому рівні.

Управління здійснюється за активної участі жителів, широко задіяні сучасні інфо-комунікаційні технології та інше. При цьому місто розглядається як складна, багаторівнева система, розгляд якої передбачає міждисциплінарний і комплексний підхід.

Фокус концепцій міського розвитку з часом змінюється: територіальне планування поступово змінилося на гармонійний соціально-економічний розвиток без шкоди для навколишнього середовища, пізніше акцент робився на розвитку ІКТ, знань і інновацій.

Також суттєво змінилось теоретичне обґрунтування концепцій міського розвитку. У 1980–1990-і роки упор робиться на інтерналізацію і усунення негативних ефектів; на початку XXI століття акцент зміщується на застосування нових технологій, інновацій і інвестицій в людський капітал.

Реактивний підхід змінюється на проактивний: пропонується концентруватися на підтримці умов для розвитку, на ефективному управлінні, а також на створенні «креативного середовища» та нових видів діяльності з «нуля».

Відбувається переорієнтація підходів до міського розвитку з узагальненого погляду на міські проблеми «зверху» до вивчення причин, за якими людина вибирає то чи інше місто або район для роботи і життя. Аудиторія, якій адресовані нові підходи, стає все більш широкою – від муніципальних властей і вчених урбаністів до звичайних жителів.

Необхідність контролювати просторовий розвиток міст була присутня фактично на всьому протязі їх існування. До індустріальної революції міста захищала кріпосна стіна. З потребою в обмеженні просторового розвитку міста зіткнулися в розвинених країнах в період інтенсивної урбанізації 1930-х років. Першою системною мірою регулювання просторового розвитку стала політика формування зелених поясів, яка закріплена в плані розвитку Великого Лондона в 1935 році. Вона отримала поширення в таких європейських містах, як Відень, Копенгаген, Барселона, Будапешт, Берлін, і пізніше зробила крок за межі Європи. Наприклад, в 1960–1970-х роках адміністративні зони, які обмежують зростання найбільших міст, з'явилися в Японії, Кореї, Китаї та інших країнах (рис. 3).

Рис. 3. Еволюція концепції компактного міста

Політика збереження зелених зон, спочатку пов'язана з закріпленням меж забудови, згодом була переосмислена в контексті екологічної та рекреаційної значущості цих територій.

З 1960-х років переваги компактного розвитку стали все більше зв'язувати не тільки з заборонаю зростання площі міської забудови, а й з інтенсивністю та ефективністю використання території в існуючих кордонах, особливо в міському центрі [7].

Джентрифікація, багатофункціональність і висока щільність забудови центру міста стали розглядатися як супутники процесу компактного розвитку. Енергетична криза і подорожчання переїзду в передмістя також сприяли зростанню затребуваності даної концепції, тим самим запровадивши чинники варто-

сті та якості інфраструктури в дискурс про розмір і щільність міста.

З кінця 1980-х років на перший план виходять принципи сталого і низьковуглецевого міського розвитку, екології, необхідність протидіяти зміні клімату. На цьому тлі концепція компактного міста набуває широкої популярності, особливо в розвинених європейських країнах.

Пріоритет щільного і багатофункціонального міського розвитку, який сприяє збереженню природної екосистеми і підвищує якість проживання на території, з'являється в документах Європейської комісії. Це запускає процес переосмислення цінності міського життя, важливими перевагами якого настануть: широкий спектр форм проведення дозвілля, по дієва активність, культурне збагачення і візуальна різноманітність міського середовища. Такі країни, як Великобританія, Норвегія, Голландія, впроваджують ідею компактного міста центральним елементом державної політики в галузі сталого розвитку. Відповідні рекомендації для міських управлінців з'являються в звітах міжнародних організацій, таких, як ООН Хабітат, Всесвітній банк (рис. 4) [8].

Таким чином, ідея компактного міста не нова. У своєму розвитку вона пройшла шлях від концепції стримування міського розповзання до розуміння необхідності більш ефективної просторової організації міст, яка дозволяє досягати значущі позитивні економічні, екологічні, соціальні та інші ефекти, а також стримувати негативні явища, пов'язані з міським розповзанням і екологічною деградацією. Політика компактного міста передбачає орієнтацію в першу чергу на досягнення загальноміських цілей в області економіки, якості життя, якості міського середовища, розвитку інноваційного потенціалу міста. Регулювання землекористування, містобудівної діяльності і просторового розвитку стає засобом досягнення цих цілей.

Концепція «Компактне місто» – це особлива парадигма міського розвитку, яка передбачає високу щільність житлової забудови, багатофункціональне землекористування, низьке споживання енергії і зменшення забруднення навколишнього середовища, характеризується пріоритетом громадського транспорту, орієнтована на пішохідні та вело переміщення. Ключовими параметрами компактного міста в зарубіжній практиці є висока щільність забудови з великою кількістю транзитних вузлів і каналів, наявність чіткої межі між містом і прилеглими територіями, доступність громадського транспорту, функціональна збалансованість районів міста по населенню, кількості робочих місць і сервісів [9].

Рис. 4. Ключові підходи в управлінні та інструментарій

Починаючи з 1998 року в Україні завдяки суттєвому внеску програм технічної допомоги іноземних урядів і міжнародних організацій (Канади, США, країн ЄС, ПРООН і Ради Європи) було реалізовано низку проектів щодо сприяння саме стратегічному плануванню розвитку міст [10].

У різних країнах і в різні історичні періоди регламентування та нормування забудови здійснюються для забезпечення оптимальних умов розвитку житлових територій і відображають наступні пріоритети:

- ефективність використання території міста;
- формування сприятливих умов для життя, в тому числі за рахунок благоустрою території, створення об'єктів інженерної і транспортної інфраструктури, також соціального та комунально-побутового призначення та забезпечення доступності таких об'єктів для населення (включаючи осіб з обмеженими можливостями);
- дотримання екологічних та санітарно-гігієнічних вимог;
- забезпечення вимог безпеки, в першу чергу пожежної та епідеміологічної;

- дотримання вимог до просторово-планувальної організації житлового середовища.

Слід зазначити, що кожна з цих умов не носить абсолютний характер.

Так, фактор ефективності в сьогоденні умовах мегаполісу стає визначальним. Соціальні гарантії в значній мірі залежать від конкретних соціально-економічних умов, а дотримання санітарно-гігієнічних вимог і вимог безпеки – від розвитку технологій. Вимоги до функціональної і просторової організації міста зазнавали значних змін в залежності від містобудівних установок і естетичних принципів. Тому аналіз прогресивного досвіду надає можливість проаналізувати існуючі інструментарії, методичні підходи до формування та розвитку територій та розробити відповідно до актуальних потреб і запитів жителів, а також з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку окремого міста в конкретний період і в конкретній країні.

Потрібно охопити різні сфери просторового розвитку міських територій: формування нової забудови на вільних ділянках, перетворення територій сформованої забудови, благоустрій відкритих

міських просторів, включаючи питання як проектування, так і управління.

Висновки

Сучасне містобудування в Україні визначається змінами в методах аналізу та прогнозування розвитку систем містобудування, відповідно до актуальних потреб і запитів жителів, а також з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку міст.

Логічним є також посилення важливості соціально-економічних та екологічних прогнозів розвитку міст. На перший план мають вийти проблеми галузевого та територіального планування – визначення та прогнозування оптимальної галузевої структури міста, комплексне розміщення населення, виробництва, елементів соціальної та інженерної інфраструктури з максимальним залученням внутрішніх та зовнішніх інвестицій із постійним моніторингом рівня життя населення [11].

Основою для подальших досліджень є питання систематичного територіального розвитку міст. Формування багатofункціональних міських територій забезпечить сталий просторовий розвиток міста та суттєво вплине на якість життя. Виявлення територій міста, які неефективно використовуються та мають додатковий потенціал розвитку, забезпечить важливий ресурс, який, на відміну від віддалених районів, вже забезпечений транспортною та інженерною інфраструктурою. Ефективне використання територіальних ресурсів дозволить сформувати раціональну компактну планувальну структуру міста [11].

Література

1. Богачов С.В. Економіко-правові проблеми розвитку великих міст та агломерацій в Україні : монографія / С.В. Богачов, М.В. Мельникова, В.А. Устименко та ін. – Харків: Видавництво «НТМТ», 2015. – 247 с.
2. Корепанов О.С. Аналіз тенденцій урбанізації в світі та в Україні як поштовху для розвитку національної концепції «розумних» міст / Корепанов О.С. // Бізнес Інформ. – 2017. – № 12. – С. 177–182.
3. World Urbanization Prospects. The 2018 Revision [Електронний ресурс] // United Nations. – Режим доступу: <https://www.un.org/development/desa/publications/2018-revision-of-worldurbanization-prospects.html> (дата звернення 08.07.2021)
4. Komninos N. Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence // *Intelligent Buildings International* – 2011. – Vol. 3, No. 3. – P. 172–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/17508975.2011.579339>
5. Корепанов О.С. До питання становлення поняття «розумного» сталого міста / Корепанов О.С. // Бізнес Інформ. – 2018. – № 3. – С. 114–120.
6. Weldon D. Has the global economy slowed down? [Електронний ресурс] // BBC, 2015. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/explainers-31661078> (дата звернення 08.07.2021)
7. Безлюбченко О.С. Гармонізація громадських просторів житлових районів / Безлюбченко О.С., Апатенко Т.М. // *Комунальне господарство міст. Сер. : Технічні науки та архітектура*. – 2020. – Вип. 3 (156). – 140–148. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2020-3-156-140-148>
8. United Nations Centre for Human Settlements. *The state of the world's cities report 2001*. – Nairobi, Kenya: United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), 2001. – pp. 80–87.
9. Harrison C. Foundations for Smart Cities / Harrison C., Eckman B., Hamilton R., Hartswick P. // *IBM Journal of Research and Development*. – 2010. – Vol. 54, No. 4. – pp. 1–16. DOI: <http://dx.doi.org/10.1147/JRD.2010.2048257>
10. Розробка стратегій розвитку міст в Україні: інструкція та огляд практик. Федерація канадських муніципалітетів [Електронний ресурс] / Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2019. – 44 с. – Режим доступу: <http://pledgdg.org.ua/ua/> (дата звернення 09.07.2021)
11. Мецераков В.В. Містобудування як складова управління територіальним розвитком міста [Електронний ресурс] / В.В. Мецераков // *Державне управління: удосконалення та розвиток*. – 2012. – № 9. – Режим доступу: <http://www.dy.navyka.com.ua/?op=1&z=469> (дата звернення 09.07.2021)

References

1. Bohachov, S.V., Melnykova, M.V., Ustymenko, V.A. et al. (2015) *Economic and legal problems of development of large cities and agglomerations in Ukraine: monograph*, «NTMT», Kharkiv, Ukraine.
2. Korepanov, O.S. (2017) Analyzing the Urbanization Tendencies in the World and in Ukraine as a Push for Development of the National Concept of “Smart” cities. *Business Inform* 12, 177–182 [in Ukrainian]
3. World Urbanization Prospects. The 2018 Revision. <https://www.un.org/development/desa/publications/2018-revision-of-worldurbanization-prospects.html> (2018) Accessed 08 July 2021
4. Komninos, N. (2011) Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence. *Intelligent Buildings International* 3 (3), 172–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/17508975.2011.579339>
5. Korepanov, O.S. (2018) On Establishing of the Concept of “Smart” Sustainable City. *Business Inform* 3, 114–120 [in Ukrainian]
6. Weldon, D. Has the global economy slowed down? <http://www.bbc.com/news/explainers-31661078> (2015) Accessed 08 July 2021
7. Bezlyubchenko, O. & Apatenko, T. (2020) Harmonization of Public Spaces of Residential Districts. *Municipal economy of cities, Series: Engineering science and architecture* 3 (156), 140–148 [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2020-3-156-140-148>
8. United Nations Centre for Human Settlements. (2001) *The state of the world's cities report 2001*. Nairobi, Kenya: United Nations Centre for Human Settlements (Habitat)
9. Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P. (2010) Foundations for Smart Cities. *IBM Journal of Research and Development* 54 (4), 1–16. DOI: <http://dx.doi.org/10.1147/JRD.2010.2048257>

10. Development of strategies for development of cities in Ukraine: instruction and survey of practices. Federation of Canadian municipalities. <http://pleddg.org.ua/ua/> Accessed 09 July 2021

11. Meshcheryakov, V.V. (2012) Urban planning as a component of city development management. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok* 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=469>

Рецензент: д-р техн. наук, професор І.Е. Линник, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна.

Автор: БЕЗЛЮБЧЕНКО Олена Степанівна
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри міського будівництва

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

E-mail – elen4iksokol@gmail.com

ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6360-2880>

Автор: АПАТЕНКО Тетяна Миколаївна
старший викладач кафедри міського будівництва
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

E-mail – apatenkotanya82@gmail.com

ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4145-3183>

PLANNING OF SPATIAL DEVELOPMENT OF THE CITY

O. Bezlyubchenko, T. Apatenko

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

The work is devoted to the consideration of the concepts of the spatial development of the cities of Ukraine taking into account today's specifics of the formation of institutes of their management. The issues discussed in this article are relevant to almost any city in modern Ukraine at the stage of transition of the country from industrial to post-industrial type. Among the most pressing issues are the rational use of territorial resources and environmental security within urban systems. There is also a trend of uneven economic development in urban areas. The solution to this problem is the balanced development of urban space with a diversified economy and infrastructure, as well as high quality of life. The formation of multifunctional urban areas will ensure sustainable spatial development of the city and significantly affect the quality of life. Identifying areas within the city that are inefficiently used and have additional development potential will provide an important resource, which, unlike remote areas, is already provided with transport and engineering infrastructure. Efficient use of territorial resources will allow the formation of a rational compact planning structure of the city. The housing of high quality should be provided with the necessary social and transport infrastructure, be diverse, medium, and multi-story.

Comfortable stay of citizens in public spaces involves the integration of public spaces into the cultural life of the city based on the expansion of existing and introduction of new functional content, including the implementation of commercial initiatives and their use in organizing important socio-cultural projects. A comfortable stay in the city largely depends on the architectural appearance of its historic and modern buildings. Existing buildings create the front line of streets, form the environment of public spaces, define the line of the city silhouette.

Filling the existing recreational areas included in the system of public spaces with new meanings to citizens.

Keywords: compact city, extensive development, construction, infrastructure, density, planning structure.